

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

לְשׁוֹנֵינוּ

כתב־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

כרך שבעים ושישה, חוברת שלישית
סיוון התשע"ד

ירושלים התשע"ד

תוכן העניינים

	מאמרים
247	משה בראשור הזיקה ללשון חכמים במטבע של ברכה
265	זהר עמר פרא וחמור – ומה שביניהם
	נורית רייך הַקִּיפוּנִי פְּאָרִי (תה' כב 17): פירוש חדש בסיוע סימן
285	מרדכי מישור המסורה פְּזֻרְנִי בְּצַפְרָא זְרוּיֹת בתצורת הפועל: ה. בינוני של נפעל מגזרת
303	אהרן ממן השלמים בעי"ן הפועל חלומה תורות לשון זרות והתאמתן ללשון העברית בידי
309	חיים א' כהן מדקדקים מימי הביניים והרנסנס מסורת הקריאה באשכנז בין מוקדם למאוחר: על
319	יעל רשף חילופי הצורות יְצִיר – יְצוּר – יְצוּר שלושה דורות בעיתונות העברית של ראשית המאה
327	רבקה בליבויס העשרים ונמרוד שתיל בין צמידות לסמיכות בלשון ימינו
345	קרן דובנוב חילופי המשלמים של פועלי הסרה בלשון המקרא ועידית דורון בהשוואה לעברית בת ימינו
371	תקצירים באנגלית
V	

בין צמידות לסמיכות בלשון ימינו

1. מבוא

1.1 הגדרת הצמידות

מבנה הצמידות (יוקסטה-פוזיציה) יידון במאמר זה ויעומת עם מבנה הסמיכות.¹ נגדיר מבנים אלו הן בדרך מורפולוגית הן בדרך תחבירית. שני הצירופים הללו הם סינטגמות (יחידות תחביריות מינימליות) המורכבת מ"שם, + שם", אך בעוד במבנה הסמיכות שם, מציין תלות מורפולוגית, והוא בעל אלומורף ייחודי (שאינו מתממש בכל המקרים, צורת הנסמך), במבנה הצמידות שם, הוא חסר סימן היכר מורפולוגי. במבנה הסמיכות שם, הוא ביחסת גניטיב, לפחות בכל הנוגע לדרך יצירתו ההיסטורית, בעוד במבנה הצמידות יש שוויון ביחסה בין שני רכיבי הצירוף.² בוחן אחר הציע אבינרי (תשכ"ה), והוא מיקומה של ה"א הידיעה, היינו מיקומה בראש הצירוף כצייץ צמידות, לדוגמה, הנהר פרת,³ לעומת מיקומה לפני השם השני כצייץ סמיכות – נהר הירדן. בוחן זה טוב פחות, כי כפי שידוע, בלשון הדבורה בת ימינו יידוע הסמיכות לפני שם, כגון הנהג אוטובוס נפוץ ביותר, בעיקר בשפה המדוברת ולכן אין בו כוח מבחין מובהק.

מן הבחינה הפסיכולינגוויסטית הסמיכות היא צירוף מתוחכם יותר מן הצמידות בדרך יצירתה שכן על הדובר לבחור בין צורת הנפרד לבין צורת הנסמך לעתים קרובות. צירוף הצמידות פרימיטיבי יותר שכן יש בו הצבה של שם לצד שם, כאמור, ללא שינוי כלשהו. הצבה זו מצריכה פחות ידע מצד הדובר, ולכן מבני הצמידות קלים יותר להפקה לפי חוק המאמץ המינימלי. ואכן נראה לעתים שהצמידות נוצרת בלי משים, מכיוון שדרך יצירתה "קלה" או חופשית. אין פלא אפוא שמבנה זה רווח בעברית לרברדיה ואף הולך ורב, כפי שנראה להלן. במאמר זה נבחן את השאלה אם

1. המונח צמידות משמש במקורות שונים במשמעות שונה. לדוגמה, הלוי (תשנ"ט, עמ' 67) מגדירה את הצמידות כרשור של בסיסים, והכוונה היא לצירופי סמיכות על פי המוצג שם בעמ' 82. רוב צירופי הצמידות הנידונים כאן אינם נידונים שם. לא נכללים כאן מקרים שבהם איברי הצירוף אינם צמודים (אזר, תשנ"ה, עמ' 230–234; לבנת וסלע, תשנ"ו).
2. גזניוס, עמ' 423 סעיף a131.
3. עמ' 424. דבריו של אבינרי מכוונים כאן למבנה שנהוג לכנותו בשם "תמורה" ולשיטתנו הוא חלק ממגוון מבני הצמידות.

הצמידות אכן נוצרת "בלי משים" כתחליף לסמיכות או שמא היא כפופה לתוכן סמנטי מצומצם, ויחסי המשמעות בין חלקיה אינם זהים תמיד ליחסים שבין רכיבי הסמיכות.

1.2 המינוח במאמר

המונח צמידות (יוקסטא־פוזיציה) הוא מונח צורני־תחבירי. מה שכונה (לראשונה אצל רוזן) בשם צמידות⁴ אינו זהה למונח תמורה המשמש הן במחקרים הן בספרי לימוד. התמורה היא מונח לוגי־סמנטי המציין שני צירופים שונים (וכל צירוף בן איבר אחד או יותר) הנשארים כצורתם ללא שינוי, אך מכוונים למסומן (רפרנט) אחד בעולם. בתמורה בדרך כלל יש התאמה ביידוע בין שני חלקי הצירוף.⁵ כשאנחנו נשתמש במונח תמורה כוונתנו לתמורה המזהה, כדוגמת הנשיא אובמה, המכוונת לאותו מסומן, ואיבריה אכן יכולים להמיר זה את זה. הגדרת התמורה מתבססת אפוא על קריטריון מבני (התאמה ביידוע, צורת המילה ללא שינוי) ועל קריטריון סמנטי (זהות במסומן). יש עוד חלוקות בתוך התמורה עצמה, כמו תמורה מזהה ותמורה מצמצמת, והדברים ידועים. הנה דוגמות אחדות לתמורה הקלסית:

1. המלך דוד / דוד המלך; ירושלים, בירת ישראל; ספרו המפורסם של טולסטוי, מלחמה ושלווה; המדינות הגובלות בישראל, ירדן, סוריה, מצרים ולבנון.

להגדרתנו הצמידות היא מונח גג, ואילו התמורה בהגדרתה המסורתית וכפי שהוגדרה כאן היא אחד ממימושיה. בלשנים אחרים⁶ משתמשים דווקא במונח תמורה כמונח הכולל המאגד מימושים שונים, כמילת גג. לטעמנו המונח צמידות עדיף משום שהוא מעיד על צורה בלבד, ואילו המונח תמורה כולל מלכתחילה קביעה בדבר תפקיד הצורה.

במאמר זה נדון בעיקר בצירופים של שני שמות עצם הסמוכים זה לזה שאינם במעמד של סמיכות, שאינם בני המרה מבחינה סמנטית ושההתאם ביניהם ביידוע אפשרי אך אינו מחויב. הכוונה לצירופים כמו מנה פלאפל או כנפיים עוף.⁷ בשני המקרים הצירוף אינו ניתן לשחזור במשפט שמני כך: *המנה היא פלאפל, *הכנפיים הם עוף. בצירופים אלו יש יחסים היפונימיים ואחרים. נשתמש אפוא במונח צמידות כדי לתאר צירופים כגון ביצה עין, אוטובוסים אגד, דייסה סולת, חֲדָשׁוֹת עֶשֶׂר, יַיִן נֶסֶךְ, ולעתים גם במקרי גבול בין סמיכות לצמידות כגון מְלוֹן הִילְטוֹן.

4. סגל קרא למבנה שבו רציפה של שני שמות שהשני בא להוסיף ביאור לשם הראשי (אפוזיציה) בשם צימוד. ראה סגל, תרצ"ו, עמ' 149.
5. ונדון עוד להלן בעניין היידוע.
6. למשל רבקה הלוי בהתכתבות אתנו; לבנת וסלע, תשנ"ו. עמנואל־מנשה (תשס"ו) משתמשת רבות בעבורתה במונח תמורה בעיקר במונח הקלסי, ובעיקר כשהיא מתכוונת לאיבר השני בצירוף היכול להמיר את האיבר הראשון.
7. לדרך הגורסים שהמונח תמורה כולל גם התייחסות חלקית לרפרנט, הצירוף כנפיים עוף יכול להיכלל בו, שכן מדובר בהיפונימיה.

1.3 מטרת המאמר והנחת המחקר

1.3.1 בין צמידות לסמיכות

השאלה העיקרית שנדון בה היא בירור זיקת המשמעות בין צירופי צמידות לבין צירופי סמיכות בעלי רכיבים לקסיקליים זהים. ניתן לסכם את היחסים בין הצמידות לסמיכות בשלוש קבוצות אלה: (1) זהות תפקידים (אפשרות זו קרויה בשמות נרדפות תפקודית או וריאנטיות), למשל גלידת וניל לצד גלידה וניל; (2) יחסי ניגוד (תפקיד שונה לכל צורה), למשל, בית ילדים אגוז לעומת בית ילדי טהרן; (3) יחסי תשלום, היינו, לשתי הצורות יש תפקיד זהה, אך תפוצת הצורות תלויה ברכיבי הצירוף, היינו שם, פשוט כגון מרפאת איכילוב, לעומת שם, מורכב (בהרכב סמיכות) כגון (בית חולים) איכילוב.⁸ אין הכוונה לטעון כי לכל צירוף סמיכות יש מקבילה כצירוף צמידות ולהפך. נעיר כי צירופי הסמיכות הם דרך המלך לפחות מהבחינה הסטטיסטית.

1.3.2 התרחבות שימושי הצמידות

בימינו נוספו לצמידות תפקידים שלא היו לה בעבר. במאמר נתייחס גם לדרגת המילון של צירופי הצמידות ונבחן אם הם צירופים חד-פעמיים, אידיולקטיים, או שמא הם מעוגנים בשפה וכבר ניתן לראות בהם צירופים ממולנים.⁹ לפי ממצאינו החברה הלשונית הישראלית מנצלת את הפיצול הצורני צמידות-סמיכות לשם הבחנות מסוימות. לעתים צירופי הצמידות ממלאים צורך פרגמטי, ויש להם פונקצייה סוציו-לינגוויסטית של סטייה מהסמיכות, היינו סטייה מדרך המלך, כאמור, כדי להביע בידול ממנה (להלן סעיף 5).

1.4 סוגי צירופים (צירופי שם עצם לשם עצם) שלא יידונו במאמר

כמה סוגים של צירופי שם עצם לשם עצם, שניתן לראותם כצירופי צמידות, לא יידונו במאמר זה:

1. מבנים הנחצצים על ידי צייני פירוט, לדוגמה: "מרכיבים רבים כגון סוכר, שמן מוקשה".

2. מבני תמורה הכוללים חלקי דיבר נוספים על השם, כמו פועל.¹⁰

3. מבני הכפלה מסוג גבר גבר, פרה פרה. גם כאן יש לפנינו שני שמות עצם זה לצד זה שלא חל בהם שינוי ואין חוצץ ביניהם. מבנים אלה הולכים ורווחים בעברית בת ימינו.¹¹

8. להלן בסעיף 6. וראה רוזן, 1977, עמ' 141.

9. רביד ובראון, תשע"ג. וראה כבר עדות מוקדמת לצירופים כאלה בלשון הימאים: ברק הים, מנוף הרמה ועוד.

10. אור, תשנ"ה, עמ' 230-234; לבנת וסלע, תשנ"ו; עמנואל-מנשה, תשס"ו ורבים אחרים.

11. ראה בליכום, תשע"א.

4. הצמידות שרכיביה מילה מופשטת + תוכנה מן הסוג המשימה רכש (כותרת ספר), המילה וילון, הסיסמה שוויון בנטל וכיו"ב.
5. הצמידות המציינת איחוי מסוג מורה חיילת. בנושא זה דנו אחדים, למשל קדרי (תשכ"ג, עמ' 27), צדקה (תשנ"ח, עמ' 121), אורנן (תשע"א, עמ' 146), לכנת וסלע (תשנ"ו) ועוד.

1.5 סקירת ספרות

ספרי דקדוק רבים וכן מחקרים לא מעטים דנים בנושא שלפנינו (ובעיקר בתמורה הקלסית). נביא רק חלק מזערי מהם. גזניוס מעיר על האפוזיציה (apposition) המקראית והשמית בכלל: "היא נמצאת לעתים קרובות הן כאשר יש כפיפות של שם אחד לשם אחר, וכאשר נדרשת תוספת הסבר נסיבתית יותר"¹². מאמירה זו משתמע כי לדעת המחבר יש בצמידות יחסי גרעין-לוואי (לרוב בסדר זה), אך בניגוד לסמיכות, לא קיים תמיד יחס של כפיפות של שם, לשם².

וולטקה ואו'קונור אומרים שהמילים בתמורה נשארות ללא שינוי, כל חלקיה מותאמים ביידוע והם מכוונים לאותו רפרנט. כך: המלך דוד או דוד המלך.¹³ מדקדקים רבים בני ימינו דנים בשאלה זו, ונביא כאן רק דברי אחדים מהם.¹⁴ לזכרנו אלו הן הגדרות לצמידות שיש זהות רפרנציאלית בין רכיביה, כלומר מה שמכונה בדרך כלל תמורה.

הגדרתו של יצחק פרץ ב"תחביר הלשון העברית" לתמורה דומה להגדרות המדקדקים העוסקים בלשון המקרא, ומכל הדוגמות שלו, פרט לדוגמה אחת, עולה שיש התאמה ביידוע בין איברי התמורה. בדרך כלל זהות במסומן נתפסת כזהות מלאה.

אורנן מגדיר את התמורה כך: "בצירוף אנדוצנטרי שגרעינו שם נקרא הלוואי תמורה, אם גם הלוואי הזה הוא שם, ואם אין צירופו אל הגרעין יוצר סמיכות"¹⁵. הוא מוסיף שהתמורה היא גלגול של נשוא שמני¹⁶ ומביא דוגמה זו: "המחסנים, המכשול האחרון, נהרסו". ברקע התמורה הזאת משפט שמני: המחסנים הם המכשול האחרון. התוספת החשובה של אורנן להגדרה המקובלת היא שלא חייבת להיות התאמה במין ובמספר בין השם לתמורתו, אלא אם מדובר בשמות נוטים מסוג מוֹרָה, מוֹרָה, מורים, מורות. לטענתו לפעמים, בעקבות השימוש בתמורה (ונוסיף ונאמר שבעקבות התפישה של הזהות המוחלטת בין שני איבריה של התמורה), נוצרת צורת נקבה משם עצם שמינו זכר. לדוגמה, בעבר אמרו השחקנית היא כוכב, והיום נאמר השחקנית היא כוכבת, וכך גם יצירת פרצופה מהמילה פרצוף. ברוח זו ההחלטה של

12. גזניוס, עמ' 423 סעיף a.131. התרגום שלנו.

13. וולטקה ואוקונור, 1990, עמ' 227.

14. וראו אצל לכנת וסלע, תשנ"ו, עמ' 59, המביאים דברי מדקדקים נוספים בנושא.

15. אורנן, תשל"ט, עמ' 86-94.

16. שם; וכבר קדם לו בכך סגל, תרצ"ו, עמ' 194-195.

האקדמיה ש"אפשר ליצור צורות נקבה לכל תואר, תפקיד ודרגה שנושאת אישה", כגון ראשת ממשלה כשנושא המשרה הוא אישה. מחלוקתו של אורנן לסוגי התמורה ברור שהוא מתחשב גם בקריטריונים סמנטיים. מדקדקים אחרים אומרים דברים דומים, וכך גם נכתב בדרך כלל בספרי הלימוד. אשר לעניין היידוע, אורנן אומר כי מבנה ייחשב לתמורה גם אם שם העצם הכללי בא לפני השם הפרטי כאשר צמודה לתמורה תוויית יידוע: **האחות המעשית מרים** טיפלה בו (אורנן, תשל"ט, עמ' 89). מדבריו ניתן להסיק על מעמד שווה ביידוע לשני חלקי הצירוף כשהגרעין שהוא שם פרטי בא במקום השני בצירוף, אך לא דווקא כשהשם הפרטי בא ראשון: **גדעון, איכר צעיר**, מרד במדיינים. אורנן דן בהרחבה בעניין היידוע (שם, עמ' 139) ובעיקר אומר שהחלוקה במשפטי הרקע של התמורה (פסוקי המקור להגדרתו) בין נשוא מזהה לנשוא משייך נקבעת על פי היותו מיודע או לא. לא נדון עוד בעניין היידוע של צירופי הצמידות.¹⁷ על הגדרת התמורה מוסיף אורנן ואומר:

במונח "תמורה" הכוונה היא אך לתמורה כמובן הצורני, ולא כמובן המשמעות. הכוונה היא לשם עצם נפרד הבא כלואי אחרי שם עצם אחר, שאף הוא בא בצורת נפרד. המונח צמידות ראוי לשמש כשמה של התכונה [...] שתי מילים הבאות צמודות ואינן ניתנות לחציצה על ידי מילים או צירופים אחרים.¹⁸

צדקה מגדיר את התמורה שהוא מכנה הקבלה כך: שתי יחידות תחביריות העומדות זו לצד זו שיש להן מעמד תחבירי שווה, ומסומניהן זהים זה לזה.¹⁹ גם בהגדרתו של צדקה יש פן דקדוקי ופן סמנטי. צדקה לא עסק במפורש בעניין היידוע אף שניתן להסיק זאת מדבריו בעניין המעמד התחבירי השווה. צדקה מעדיף להשתמש במונח הקבלה במקום במונח תמורה משום היותו סימטרי יותר, והוא מדבר בעיקר על המבנים שנהוג לכנותם תמורה וכינו כן במאמר זה. לבנת וסלע מדברים על יחס של ביאור. במבנים כמו פרופ' כהן, לדוגמה, אין הם רואים מבנה של תמורה מכיוון שלא הגיוני שהמבאר יופיע לפני המבואר. הם רואים במילה הראשונה מעין תוויית מקדימה חסרת מעמד עצמאי, והצירוף אינו נחשב כאפוזיציה.²⁰ צדקה ענה במאמר ארוך ומפורט על כל טיעוניהם של לבנת וסלע אחד לאחד.²¹ עמנואל-מנשה רואה בשם העצם השני בצירוף תמורה, ובכך

17. אורנן, תשע"א, עמ' 137–139. אך יש לשים לב שמדובר לפחות ביידוע סמנטי; וראה הערה 33 להלן.

18. שם, עמ' 137. ספרו מבוסס על עבודת הדוקטור מ-1964. מהדוגמות בסעיף זה עולה שרובן אכן מכוונות לאותו רפרנט.

19. צדקה, תשנ"ח, עמ' 511; צדקה, תשמ"א, עמ' 79–84, 129–120.

20. כך למשל לבנת וסלע, תשנ"ו, עמ' 62 הערה 10; וכבר דנו בעניין במקומות אחרים ולא נרחיב בו כאן.

21. צדקה, תשנ"ח, עמ' 511–533.

שונה גישה מגישתו של צדקה, שהשתמש במונח הקבלה כדי לציין את הסימטריה שבין שני חלקי הצירוף.²² סקירה על חלוקה מורפולוגית תחבירית לעומת חלוקה לפי קבוצות סמנטיות באה אצל עמנואל-מנשה.²³

רוזן יצא נגד הכנסת הסמנטיקה לדקדוק בשאלה זו, כלומר, דרישתו המתודית היא להפריד בין צורות לבין תכנים. רוזן הסתייג מהשימוש במונח תמורה משום שזהו מונח הקשור במשמעות ולא בצורה. בספרו "עברית טובה" הוא מכנה צירופים כאלה בשם "צירופי צמידות", שהוא מונח צורני. המאפיין את הצמידות לפי רוזן הוא היעדר כל סימן חיצוני של השלמה מלבד ההצמדה עצמה בניגוד לסמיכות המתאפיינת לעתים בשינוי צורת הנסמך. נראה שרוזן לא התייחס לעניין היידוע. הדוגמה שהוא מביא לאישוש הצורך בהבחנה בין צורה ובין משמעות היא הצירוף כדור הארץ (הכדור שהוא הארץ). זהו מבנה סמיכות, אך מבחינת המשמעות, לדבריו, הארץ היא תמורה לכדור. נדמה לנו שבצירוף זה שהביא רוזן אין זהות שלמה הכרחית בין שני חלקי הצירוף. יש עוד דוגמות לצירופי סמיכות שבהם הסומך והנסמך מכוונים לאותו פרנט, למשל רקיע השמים (הרקיע שהוא השמים). נזכיר כי עמדת המדרש ופרשני המקרא הדורשים כל שם לעצמו במשמעות אחרת משקפת הבנה של חוסר זהות בין שתי המילים.

סוברן דנה בהרחבה בסוג זה של סמיכויות ומכנה אותן בשם "סמיכות ההמרה". סמיכויות אלו מתאפיינות ביחסי הכלה או חלקיות, לעתים השוואה. בדוגמות שלה²⁴ צירופי סמיכות דו-משמעיים, אך ברובם אין זהות מוחלטת בין הסומך לנסמך. בקטגוריות שהיא מביאה – נסמכים שמבחינה סמנטית הם קטגוריה או שם מכליל (נגע הסמים, מדע הפיזיקה). סוברן מציינת כי כאשר סומך הוא שם פרטי, הסמיכות עשויה להיות מומרת בקלות במבנה תמורה (שם, עמ' 119): קבוצת כינרת ליד כינרת הקבוצה ליד כינרת המושבה. סוברן דנה גם במטפורות רבות השייכות לקטגוריה זו. מכל מקום, גם אם יש צירופי סמיכות המסמנים זהות רפרנציאלית, נראה שהם אכן מעטים. לסיכום נראה כי הסמיכות אינה דרך המלך לציון תמורה סמנטית (זהות רפרנציאלית).

1.6 הצמידות לעומת צירופי שמות עצם אחרים במקורות

1.6.1 בלשון המקרא

דרך ההצטרפות של שני שמות עצם מתגוונת כבר במקרא, ומריבוי הדרכים ניכרת

22. אשר ליידוע שם העצם המתאר (הפרופ' לוי / פרופ' לוי) ראה בהרחבה עמנואל-מנשה, תשס"ו, עמ' 41–43.

23. שם, עמ' 150 והלאה.

24. סוברן, תשנ"ז, עמ' 116–117.

ההתלבטות בין המבנים השונים שמציעה העברית. צירוף הסמיכות נהר פרת מופיע 12 פעמים,²⁵ למשל:

2. מהמדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת כל ארץ החתים ועד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם (יהו' א 4).

אך בספר דברי הימים, שלשונו מאוחרת יחסית, צמד המילים הללו בא במבנה של תמורה:

3. ולמזרח ישב עד לבוא מדברה למן הנהר פרת כי מקניהם רבו בארץ גלעד (דה"א ה 9).

דרך הסמיכות היא אמנם דרך המלך:

4. הלויים הורידו את ארון ה' ואת הארגז אשר אתו אשר בו כלי זָהָב (דה"א ה 9).

אך בספר עזרא, שלשונו מאוחרת יותר, יש תחליף למבנה המובהק של הסמיכות:

5. כל פְּלִים לְזָהָב ולכסף חמשת אלפים (עז' א 11).

מבנה זה אינו תמורה, ונבחרה דרך אחרת כדי להביע את התוכן. הביטוי המובהק ביותר לגמישות, לחיפוש הדרך ואולי לרצון לגיוון הוא הפסוק הזה ממשלי, שמופיעה בו הסמיכות ולאחריה הצמידות:

6. להודיעך קשט אַמְרֵי אַמֶּת להשיב אַמְרֵים אַמֶּת לשלחך (מש' כב 21)

הנה צירופי צמידות נוספים (כאמור בחלק מהמקרים העדות היא הניקוד בלבד, אך יש לו עדות בכתב ולכן הבאנו דוגמות אלו):

7. בשמים ראש (שמ' ל 23); מים לחץ (מל"א כב 27);²⁶ יין תרעלה (תה' ס 5); יין ענבים (נח' יג 15); טורים אבן (שמ' כח 17); סאה סולת (מל"ב ז 1); שנים כרובים זהב (שמ' כה 14); הבקר הנחושת (מל"ב טז 17); דברים נחומים (זכ' א 13) ועוד.

מן הדוגמות עולה שכבר במקרא קיימים מבני צמידות לצד מבני הסמיכות. בדוגמה 6 ניכר הרצון לגיוון צורני, המשרת את הפונקצייה הפואטית.

25. וברוח סמיכות זו דבריהם של בנדויד ושי, תשל"ד, עמ' 168 המנחים לומר מְלוֹן שרתון (ולא מְלוֹן שרתון, על דרך הצמידות הנוהגת לא אחת כיום).

26. רבין (תשכ"ג, עמ' 65–68) ממיין את סוגי הצמידות לפי היחס בין התמורה לגרעין. את אמרים אמת ואת מים לחץ הוא משייך לסוג תמורה המציינת תכונה. להגדרתנו אין כאן מבנה של תמורה במובנה הבסיסי משום שאין כאן זהות בין שני רכיבי הצירוף. צירופים אלה נחשבים כצירופי צמידות במאמר זה.

1.6.2 בלשון חכמים

גם בלשון חכמים יש עדויות רבות למבנים שניתן לפרשם כמבני צמידות, בעיקר מכתבי יד של לשון חכמים:

8. שלִיחַ צִיבּוּר; יֵין נֶסֶךְ. בְּנוֹסַח בָּבֶל: בְּשָׁר חֲזִיר; מִתְּנֹת מִזְבַּח; אֵיל הַמִּילֹאִים וְעוֹד.²⁷

בלשון חכמים אין כמעט צירופי צמידות המתבטאים בשינוי עיצורי. יש דוגמות אחדות כמו שמחה תורה (שניתן לפרשה כתוצאה מהפלוגרפיה) או שמחה כהן, מלאכים חבלה,²⁸ אך רובן המכריע של הדוגמות לצמידות נובעות משמירה על תנועת הנפרד. המצב שונה כמובן בעברית בת ימינו (וכפי שראינו גם במקרא), השומרת גם על המבנה העיצורי של המילה בצמידות לעומת השינויים החלים במילה בסמיכות.

1.7 הצורות ששימשו למחקר

מאחר שהניגוד הצורני צמידות–סמיכות מנוטרל במקרים רבים, נדון בעיקר בצורות שהניגוד בהן מובהק: (א) כאשר שם, הוא בצורת נקבה המסתיימת ב־a (גרפמה ה־ה; לדוגמה גלידה פרות [צמידות] לעומת גלידת פרות [סמיכות]); (ב) כאשר שם, מסתיים ב־ים (לדוגמה, בית ילדים אגוז [צמידות] לעומת בית ילדי טהרן [סמיכות]); (ג) כאשר שם, הוא בצורה הזוגית (מגפיים זמש [צמידות] מול מגפי זמש [סמיכות]). אך נתייחס גם לצורות אחרות כמו מֶרֶק יֶרְקוֹת, אף שהשינוי החל בהן הוא שינוי בתנועה בלבד.

1.8 הקורפוס

רוזן כתב את דבריו על היחס בין הצמידות לבין הסמיכות והסתמך על דוגמות שנתקל בהן או שמע אותן.²⁹ כיום ניתן להרחיב מאוד את הקורפוס ולבסס את הדברים בעזרת מבעים מהמרשתת. רוב הנתונים במאמרנו לקוחים ממאגר "גוגל" בניכוי ההיקריות החוזרות, והם עדות תומכת גם מבחינה מספרית להתרבות מבנה הצמידות.³⁰

27. ראה עוד דוגמות אצל בראשר, תש"ם, עמ' 85–86. בדוגמות שמביא בראשר שם גם דוגמות כמו מְקוֹם יִשְׁיבְתוּ וְעוֹד. בראשר מזכיר גם תופעה הפוכה – חזירת צורת הנסמך והנטייה לנפרד. צורות צמידות מתועדות גם אצל פורת, תרצ"ח, עמ' 90; שביטאל, תשל"ב, עמ' 222–223; ריז'יק, תשס"ט, עמ' 252 (יין תפוחים, למשל). מסקנתו של ריז'יק (שם) היא שבאטליה הייתה שלטת הצורה יֵין גם בנסמך. מכיוון שיש גם דוגמות (במסורת בבל) כמו יֶזְבֵּי הַדַּעַת, עֲנֵי כְבוֹד, שבוודאי אינן צורות צמידות אך התנועה מתקיימת, יש אולי להיצמד לדבריו של בראשר, המגדיר שמות עצם כאלה כבעלי תנועה משוכת טעם המתקיימת בנסמך ובנטייה למרות התרחקות הטעם בניגוד למקובל במקרא.

28. הנשקה, תשס"ז, עמ' 105.

29. המהדורה הראשונה של ספר התחביר שלו "עברית טובה" הופיעה בשנת 1957.

30. לביקורת על כלי זה ראה רזון, 2005.

לבד מהנתונים מהמרשתת בקורפוס נתונים ממקורות נוספים, כמו דוברים, תכניות טלוויזיה והעיתונות.

2. תפקיד ייחודי לצמידות: התמורה

מאחר שיש דיון רחב בתמורה במקורות שונים, כפי שהוזכר בסקירת הספרות, נדון רק בפן אחד של צירופים מסוג זה, והוא סדר הרכיבים. מכיוון שהסדר שם פרטי + תפקיד (דוד המלך) אפשרי לצד הסדר תפקיד + שם פרטי (המלך דוד), בדקנו מהו הסדר המועדף בעברית בת ימינו, והאם חילוף סדר המרכיבים משקף משמעות שונה. בדקנו את הצירופים שבהם מילים המציינות תפקיד רם – מלך, נסיך ונסיכה – סמוכות לשם פרטי. הבדיקה נערכה בינואר–מרס 2013. הממצאים מוצגים בטבלה 1.

טבלה 1: תואר + שם פרטי של בתי מלוכה ממשיים

תואר + שם פרטי	מספר היקריות	באחוזים	שם פרטי + תואר	מספר היקריות	באחוזים
המלך חואן קרלוס	326	99.08	חואן קרלוס המלך	3	0.92
המלך עבראללה השני	254	98.83	עבראללה השני המלך	3	1.17
המלך קרל גוסטב	93	100.00	קרל גוסטב המלך	0	0.00
הנסיך ויליאם	745	89.22	ויליאם הנסיך	90	10.78
הנסיכה מרגרט	417	100.00	מרגרט הנסיכה	0	0.00

מהממצא עולה ששיכול האיברים המאפיין את התמורה המקראית מצומצם למדי, ולעתים מתקיים כאשר מדובר במלכים בני ימינו ואף בנסיכים. לעומת זאת בצירופים הנוגעים ל"מלכים" הישראליים בני ימינו התגלה מצב הפוך:

טבלה 2: תואר (כבוד) + שם פרטי של "כוכבים" ישראליים

תואר + שם פרטי	מספר היקריות	באחוזים	שם פרטי + תואר	מספר היקריות	באחוזים
המלך יוסי בניון	8	5.13	יוסי בניון המלך	148	94.87
המלך אלירן עטר	2	1.92	אלירן עטר המלך	102	98.08
המלך שלומי שבת	8	7.14	שלומי שבת המלך	104	92.86
הנסיך משה פרץ	3	3.95	משה פרץ הנסיך	73	96.05
הנסיך אייל גולן	10	14.09	אייל גולן הנסיך	61	85.91

נראה שבלשון ימינו יש הבחנה סמנטית בין הצירופים שהרכבם "המלך + שם פרטי" או "הנסיך/הנסיכה + שם פרטי", ובין צירופים בסדר רכיבים הפוך – "שם פרטי + המלך". המבנה הראשון מציין מלכים אמתיים בעולם, ואילו המבנה ההפוך מציין (בעיקר) מלכים מטפוריים. במקרים אלו הלקסמות מלך ונסיך הן צייני הערצה. התמורה אינה באה לצמצם אלא להאדיר. תמורה מסוג זה שונה מטיפוסי התמורות החזו"ליות מסוג יוחנן הסנדלר.³¹ זוהי תמורה מזהה משום שבעולם השיח של הדוברים יוסי בניון מוכר בפני עצמו. אין כמובן בבדיקה חלקית זו די כדי לקבוע שכך הוא הדבר בכל המקרים, אך מעניין הבידול הסמנטי התלוי בסדר האיברים.

3. שוויון תפקידים בין הצמידות לסמיכות

3.1 הבחנה כללית

נראה שלעיתים משמשות שתי הדרכים, הסמיכות והצמידות, ללא הבדל במשמעות: מנה בשר / מנת בשר;³² שלושה בקבוקי יין / שלושה בקבוקים יין; שלושה שקי קמח / שלושה שקים קמח; 2 שקיקים אבקת אפייה / 2 שקיקי אבקת אפייה; חתיכת נייר / חתיכה נייר; מעדניית כהן / מעדנייה כהן; אוטובוסי אגד / אוטובוסים אגד; גלריית לורנס / גלריה לורנס; מְטוּס נוסעים / מְטוּס נוסעים; מְלוּן הילטון / מְלוּן הילטון; מְרַק ירקות / מְרַק ירקות.³³ יש שמות בצמידות שנבדלים מאלו המשמשים בסמיכות רק בתנועות, ולמעשה צורת הנפרד משמשת במקום צורת הנסמך במבנה שהוא לכאורה מבנה סמיכות. צורות אלו תועדו בדיבור מפי דוברים שונים. נראה שבמקרים אלו אין חשים בצרימה בעברית שלנו, אולי משום שחוסר ההקפדה על ההגייה מטשטש את ההבדל המורפולוגי שבין צורת הנסמך לצורת הנפרד. כפי שנאמר לעיל, שינויים כאלה בתנועות עתיקים מאוד. דוברי העברית הישראלית רגילים בהיקשים מסוג זה אף שלא בצמידות: מְטוּס – מְטוּסִים.

31. נראה כי בלשון חז"ל טיפוסי תמורה מן הסוג יוחנן הסנדלר הם לוואי מצמצם (כדעת אור, תשנ"ה, עמ' 232–233). ראה לכך: במחקר היסטורי על שמות בתקופת בית שני מימי החשמונאים ואילך טוענת אילן כי 80% מהשמות במקורות שונים (כתובות, עדויות חז"ל, כתבי יוספוס ועוד) היו של מתתיהו וחמשת בניו (אילן, תשמ"ז). מכאן עולה שמתקופת החשמונאים ואילך היו השמות יוחנן, שמעון, אלעזר, יהודה ויונתן נפוצים ביותר. סביר להניח שצירוף כגון יוחנן הסנדלר בא לייחד אדם מבעלי שם זהה כגון יוחנן המטביל, יוחנן מגוש חלב וכו', לפיכך זהו לוואי מצמצם.

32. רוזן חושב דווקא שיש הבדל בין שני הצירופים – האחד מציין כמות והאחר הוא תיאור (רוזן, 1977, עמ' 173–176). לטענתו יש פרדיגמה משולשת: סמיכות-של, כגון פחים של נפט, מתארת את ייעודו הרגיל של המכל, והצמידות, כגון שני פחים נפט, מציינת את הכמות של החומר הרגיל להיכלל במכל. הסמיכות כגון פחי נפט מציינת כמות מסוימת של חומר הנתון במכלו, לפחות אצל חלק מן הדוברים. לגבי הסמיכות ההיסוס הוא הרב ביותר.

33. לרוגמות נוספות מסוג זה ראה מורג, תש"ז, עמ' 186.

דוגמות אלו תועדו בדרכור: יין פטישים (שיחה, יוני 2009), היא אוהבת יין שוקולד (שיחה, יוני 2009).

בדוגמות להלן הובאו גם מספר ההיקריות במרשתת (בניכוי חזרות). מתברר כי מבני הצמידות אינם נדירים כלל וכלל, ולעתים שכיחותם דומה מאוד לזו של מבני הסמיכות או אף גבוהה יותר. נראה שאין כאן הבדל במשמעות בין צירוף הסמיכות לצירוף הצמידות.

טבלה 3: צמידות וסמיכות בזהות תפקידים

מספר היקריות	בצמידות	מספר היקריות	בסמיכות
662	גלידה וניל	656	גלידת וניל
141	דייסה סולת	592	דייסת סולת
648	חבילה חמאה	660	חבילת חמאה
421	טיפה שמן זית	213	טיפת שמן זית
536	משאבה מים	608	משאבת מים
82	מראה צד ימין	44	מראת צד ימין
535	פלטת זכוכית	622	פלטת זכוכית
80	פשטידה בצל	484	פשטידת בצל
536	פיצה פטריות	235	פיצת פטריות
145	שמיכה צמר	591	שמיכת צמר
594	ביצה עין	742	ביצת עין
217	ביצים עין	711	ביצי עין
211	כדורים שוקולד	658	כדורי שוקולד
80	תחתונים כותנה	648	תחתוני כותנה

נראה עתה קבוצות שונות של צירופי צמידות למשמעויותיהן.

3.2 הצמידות מול הסמיכות בתפקידי כימות ומדידה

3.2.1 הצמידות במנייה: שם, כמספר

נושא התנהגות המספרים נידון במקומות אחדים, למשל אצל צדקה.³⁴ צדקה דן במעמדו השונה של שם המספר בצירוף,³⁵ וכך הוא אומר: "במבנה של הקבלה (מה שמכונה בדרך כלל תמורה, ר"ב ונ"ש) – שתיים דלתות (יח' מא 23), עשרה אלף (יח' מה 1), שתיים דבים (מל"ב ב 24)". מבנים אלה ייכנסו לפי המיון שלנו לקטגוריה

34. צדקה, תשע"א, עמ' 56–79.

35. שם, עמ' 10–11.

של צמידות שאינה תמורה, שהרי המילה הראשונה בצירוף נותרת ללא שינוי, ומצד שני אין כאן זהות ברפרנט.

את חלקם של צירופי המספר הרגילים ניתן בהחלט לפרש כצירופי צמידות, למשל שלושה ילדים לעומת שלושת הילדים (סמיכות). במקרא קיימים גם צירופי צמידות של המספר גם כששם העצם אינו מיודע, לדוגמה, שלושת ימים. לעומת זאת בעברית בת ימינו סמיכות כזאת מוגבלת למספר לפני אלפים, כמו שלושת אלפים, ולמספר הבא בצירופים אידיומטיים קפואים ולא יצרניים, כמו עשרת ימי תשובה. צירופים כאלה אמנם אינם מיודעים פורמלית, אך הם מתוחמים ומיודעים יידוע סמנטי ולכן נקשרים לקטגוריית המיודעים.³⁶

צירופי צמידות בשמות עצם רבים המביעים כלי קיבול באים בצמידות אחרי מספר או כמת: שלושה בקבוקים שמן, שני שקים אורז (ופחות מכך בנסמך: שני שקי אורז, שלושה שקי קמח). דרך זו עולה בקנה אחד עם צירופים כמו שלושה חודשים מילואים, שלושה ימים מעצר. המספר לפני השם בצירוף מאפשר את צורת הצמידות. בלי המספר או הכמת תבוא רק צורת הסמיכות: ימי מעצר של חיילים בצבא אינם נכללים? ולא *ימים מעצר של חיילים; האיש הזקן סחב על גבו שני שקים פחם אך לא *האיש הזקן סחב על גבו שקים פחם. הדבר קשור לסדר הצטרפות הרכיבים: [(שני שקים) פחם]. על כל פנים לענייננו החשוב הוא שהימצאות מספר או כמת היא תנאי הכרחי להיווצרות מבנה הצמידות כשמדובר במקרים שראינו לעיל.

3.2.2 הצמידות בתפקיד יחידת מדידה

רוזן³⁷ טוען בהיסוס־מה שהצמידות מציינת מדידה, ולעומתה הסמיכות מציינת תיאור, לדוגמה שלושה שקים מלט לעומת שלושה שקי מלט. אבינרי³⁸ טוען דבר דומה במקצת: לטענתו הסמיכות יכולה לציין הן את החומר של המכל הן את תוכנו.³⁹ כך הצירוף שקי יוטה עשוי לציין הן את החומר שהמכל עשוי ממנו, היינו שקים עשויים יוטה, הן את תוכן המכל – שקים מלאים ביוטה. לעומת זאת בצירוף אותם רכיבים בצמידות שם₂ מציין רק את תכולתו של שם₁. למעשה, הוא טוען שהסמיכות היא האיבר הבלתי מאופיין בניגוד זה, ואילו הצמידות היא האיבר המאופיין. אכן יש צירופי סמיכות רבים שבהם שם₂ מסמן את החומר שממנו עשויה האריזה, לדוגמה, שקי יוטה, שקי נייר, שקי פלסטיק, שקי רשת, אך יש גם צירופי סמיכות שבהם שם₂ מציין את ייעודו של שם₁ (לדוגמה, שקי שינה), את תכולתו של שם₁ ועוד יחסים סמנטיים מגוונים כדרכם של הסומכים.⁴⁰

36. על ההבחנה בין מיודע הכולל תיחום סמנטי לבלתי מיודע ראה בליבוים, תשס"ג, עמ' 23, 63.

37. רוזן, 1977, עמ' 173–174.

38. אבינרי, תשכ"ה, עמ' 423.

39. לדיון בשאלת היחס הסמנטי בין הרכיבים ראו לבנת וסלע, תשנ"ו, עמ' 63.

40. ראה למשל אבינרי, תשכ"ה, עמ' 423; רביד ובראון, תשע"ג, עמ' 273.

כפי שהוזכר, העברית בת ימינו ממשיכה בעניין זה קו שתחילתו במקרא. גם שם מביע הצירוף תכולה או מידה:

9. ארבעה כדים מים (מל"א יח 34); סאה סלת בשקל וסאתים שערים בשקל (מל"ב, ז 2); ויצר ככרים כסף (מל"ב ה 23). וביחידות זמן: ויהי מקץ שנתיים ימים (בר' מא 1).

המקרים שהובאו כאן ללא ציין מידה הם כששם העצם בא בצורת הזוגי, ויחידת המידה מתבטאת למעשה במורפולוגיה. לצד הצמידויות משמשת לעתים, כאמור, הסמיכות באותו התפקיד: "ויהי כְּאִיפֶּה שְׁעָרִים" (רות ב 17); "וְאִיפֶּת קָמַח מִצוֹת" (שופ' ו 19). גם בלשון המשנה משמשים צירופי צמידות למדידה:

10. שנפלו עליו תשעה קבין מים וטהור שנפלו על ראשו ועל רובו שלשה לוגין מים שאובין (מקוואות ג, ד).

ברוב המקרים לא באה צורת הסמיכות בעברית (*לוגי, *קבי נדירות מאוד ובעיקר באות בטקסט ארמי).

3.2.2.1 תיאור הבדיקה. בדקנו פריטים לקסיקליים רבים העשויים לשמש כלי קיבול למוצרים שונים, משלושה טיפוסים שמות מורפולוגיים: שמות בנקבה יחיד המסתיימים בגרפמה ך, כגון קופסה, מנה; שמות בסימות יים ברבים, כגון בקבוקים, שקים, מכלים; ושמות זוגיים או דמויי זוגיים, כגון חופניים, פעמיים. המונח "כלי קיבול" אינו מדויק לצורך עניין זה, וטוב ממנו המונח יחידת מדידה, היינו יחידת המידה המקובלת לגבי מוצר או מצרך מסוים, לדוגמה 1 אריזה פטרוזיליה. לעתים יחידת המידה ייחודית לפריט מסוים: 3 גבעולים סלרי, 3 פרפרים חזה עוף. כל המילים האלו בצמידות באו, כאמור, רק לאחר מספר או כמת. כאשר הכמות היא יחידה אחת, מימושה הוא אפס והוא משתמע מן ההקשר: חבילה נייר משמעו 'חבילה אחת של נייר'. אשר לצורת הזוגי, כל צורות הזוגי האמתיות, ובימינו בעיקר מילות הזמן, חסרות צורת נסמך. לכן קיימים צירופים כמו חודשיים ימים, שבועיים מילואים, יומיים מעצר וכו'. צורת הזוגי המציינת את הקטגוריה המספרית אינה מופיעה בדרך כלל בסמיכות, היינו, אין צורת יומי (מן יומיים), שבועי (משבועיים). בדרך כלל תוכן זה מובע בצורת הרבים שני ימי מעצר, שני שבועות מילואים. אך צורות זוגי אחרות (שלמעשה מתארות עצמים בני שני חלקים) הן על דרך הסמיכות, ונדמה שצורת הצמידות כמעט אינה משמשת בהם: נעלי בית, משקפי שמש, אופני הרים וכדומה.

3.2.2.2 הממצאים. להלן דוגמות אחדות לצירופי צמידות (רשימה מלאה יותר לכל הקטגוריות באה בנספח בסוף המאמר). כאמור יש בדרך כלל מספר או כמת לפני יחידת המידה (גם אם מימושו אפס כשמדובר ביחידה אחת):
א. מדידת נוזלים:

11. טיפה מים; קערה מרק (במובן כמותי); שני דליים מים; שני קומקומים מים;

ארבעה גלילים נייר טואלט; ארגז של 12 בקבוקים יין לבן; כמה ליטרים מים; עשרות מילימטרים מים; שני בלונים חמצן; זוג גלונים שמן.⁴¹

ב. מדידת מוצקים:

12. קפסולה ויטמין C; 20 מיכלים פרי הדר; 2 ארגזים עגבניות; 10 משטחים פרי לנמל; 3 פרפרים חזה עוף; 6 שיניים ציפורן.

ג. מדידת יחידות זמן: ביחידות אלו שם₂ הוא התוכן הממלא את יחידת הזמן שבשם, והכמת מגולם בשם הראשון. כפי שנאמר לעיל, צורת הצמידות היא האפשרות היחידה כשהשם הראשון הוא בצורת הזוגי ביחידות הזמן. בצירופים שנמצאו:

13. שנייה שקט; דקה שקט; חצי דקה שקט; יממה שקט; חצי שנה חופש מהעבודה; חודשיים חופש; יומיים חופש; שבועיים חופש; שנתיים חופש; שעתיים הפסקה; 104 ימים חופש; כמה רגעים שקט; 3 שנים עבודה.

יש יחידות זמן שהפכו ליחידות מידה: המילה פעם היא רב־משמעית, אך בעברית בת ימינו היא משמשת גם כיחידת זמן. היחידות פעמיים ולעיתים נדירות יותר גם פעם בהופעתן כשם עצם ראשון בצירוף מציינות יחידת כמות של מאכלים נזוליים או מוצקים, במשמעות שתי מנות של מאכל מסוים, שנהוג להזמין במסעדות:

14. הזמנו פעמיים חומוס; מחקר: פעמיים קפה – סיכון כפול להפלה; מה מזמינים? פעמיים גולש סמיך עם בשר; פעמיים מרק תפוחי אדמה או עגבניות מוקרם ועוד פעם קונסומה דליל וצח.

לצירוף פעמיים חומוס (או פעמים קפה, פעמיים מרק) יש דרגת כבילות גבוהה. מכיוון שהלקסמה פעמיים אינה במשמעות הרגילה שלה, הרי היא ערך הקדקוד בהצטרפות מוגבלת.⁴² המאפיין את קבוצת ההצטרפות הוא שפריטיה מציינים פריטים שניתן להזמין במסעדה. במילים אחרות יש פעמיים מרק אך אין? פעמיים כובע באותו המובן (יש צירופים מעין היום החלפתי פעמיים חולצה).

3.3 הצמידות המסוגלת: יחסים היפונימיים

בקטגוריה זו שם₂ בא להבעת סוג החומר או מידע דומה עליו:

15. חולצה משי; שמיעה צמר; ביצה עין; ריבה תות שדה; ארטיקים לימון; קרטיבים לימון; שווארמה הודו; פיתה פלאפל; פלטה עץ; פיצה פטריות ועוד.

41. בארבעת הפריטים האחרונים יחידות המידה הן מילים שאולות, אך המילים גלון ובלון הן דמויות תבניות עבריות (כגון מנוף, חלון), ולכן שכיחים בהם גם צירופי סמיכויות. לדוגמה: מאה בלוני גז, 4 גלוני שמן. קיימות גם הצורות ליטרי מים ואפילו מילימטרי גשם אם כי בשכיחות נמוכה יותר.

42. ראה הלוי, תשנ"ט.

פעמים רבות שם, הוא שם כללי (גנרי), לדוגמה, גלידה שוקולד, פיצה פטריות, ולפעמים הוא שם פרטי, לדוגמה גלידה באר שבע, פיצה סבבה. במבני הצמידות נכללים כאמור גם צירופים שבהם שם, לפחות הוא עברי למהדרין ואף צירופים ששני השמות בהם הם עבריים ושכיחים מאוד, כגון שמיכה צמר, גרביים צמר, כנפיים עוף ועוד.

3.4 ניצני בידול בין צמידות לסמיכות כאשר שם, הוא שאול (בסיומת -ה) במחקרנו ביקשנו לבדוק שני דברים: (א) האם מושג אחד יוצר את תת-סוגיו הגנריים או הפרטיים בשתי הדרכים? (ב) אם כן – מהי דרך המלך בעניין זה? לשם כך בדקנו צירופים של מושגים שאולים שהם בצורה הנקבית המובהקת, היינו הם מסתיימים בתנועת a, או בגרפמה -ה, וצורת הסמיכות הצפויה שלהם היא ב-at (או בגרפמה -ת).

טבלה 4: תפוצת צמידות וסמיכות כששם, המסתיים ב-a הוא שאול

באחוזים	מספר היקריות	בצורת הצמידות	באחוזים	מספר היקריות	בצורת הסמיכות
0.00	0	אוטוסטרדה המידע	100.00	4551	אוטוסטרדת המידע
0.87	1	מרמלדה משמש	99.13	114	מרמלדת משמש
0.20	1	מרמלדה חבושים	99.80	498	מרמלדת חבושים
0.10	16	אוניברסיטה סטנפורד	99.90	16,600	אוניברסיטת סטנפורד
11.73	7,720	מוזיקה פופ	88.27	58,100	מוזיקת פופ
12.10	347	מוסקה חצילים	87.90	2520	מוסקת חצילים
23.38	351	לזניה חצילים	76.62	1150	לזנית חצילים
43.42	155	שקשוקה פלפלים	56.58	202	שקשוקת פלפלים
53.23	662	גלידה וניל	49.77	656	גלידת וניל
88.50	482	פיצה זיתים	11.50	63	פיצת זיתים
75.00	3	הורה הנוער	25.00	1	הורת הנוער ⁴³
100.00	463	הורה הבקעה	0.00	0	הורת הבקעה

אורה שורצולד (תש"ע) דנה בהבדלים הפונו-טקטיים בין המילים המשולבות והלא-משולבות בדקדוק העברי. כאן יש היבט נוסף לתופעה הזאת – ההתברלות בחוקי ההצטרפות. מהטבלה עולה שיש דרגות השתלבות שונות של המילים השאולות במערכת המורפולוגית העברית. יש פריטים המתמזגים יותר ואחרים הנשארים

43. יש לציין שבפריט הורה יש מקרה אחד של סמיכות, והוא מופיע באתר השירים "זמרשת" ככותרת של שיר ולא ככותרת של ריקוד. באתרים הערוכים בידי מרקידיס מצאנו רק את הצמידות.

בזרותם. הטבלה מאורגנת כך שהיא מציגה את הפריטים המשולבים יותר בראש, ואת הפריטים הפחות משולבים – בסוף, וניתן לראות את התנודות וההתלבטות של הדוברים כותבים בין סמיכות לצמידות.

3.5 השפעת הלעז?

ייתכן שחלק מצירופי הצמידות שהזכרנו לעיל הושפעו מהאנגלית, במיוחד כשאחד הרכיבים בה הוא מילה לועזית. כך מתאפשרים בקלות צירופים כמו גלריה לורנס לצד גלריית לורנס על דרך האנגלית, כלומר בצמידות או בסמיכות. רוזן יחס את הצירוף גלידה וניל לעובדה שדבקו במילה העברית סימני מוצא זה, כלומר מצלול של המילה האיטלקית ג'לאטו המתבטאים בהטעמה מלעילית מקובלת במילה העברית. ברקע דבריו כנראה הנטייה להימנע מיצירת סמיכות במילים לועזיות. ייתכן באמת שהדהוד האנגלית עזר להתפשטות מבנה הצמידות הזה, ושהמילה, אף שהיא קיימת בעברית שנים רבות, עדיין מורגשת כזרה, ונמנעים ליצור ממנה צורת סמיכות. לפיכך היא תועלה לצורת הצמידות. אך ספק אם דבריו וכל הדוגמות כגון אוניברסיטה לונדון, מודלים יצוא ודוקטורים כבוד שהביא רוזן תקפות היום. אמנם יש נטייה ברורה להימנע מנטיית שם לועזי *אוניברסיטתנו, *טלוויזייתם, אך כפי שראינו לעיל, אין נמנעים מיצירת צורות סמיכות כגון אוניברסיטת תל אביב, טלוויזיית פלזמה.

באילו מבנים האנגלית עשויה להשפיע על התפשטות מבני הצמידות בעברית? באנגלית השמטת היידוע אפשרית כשהמילה השנייה בצירוף היא שם אדם, ולכן אנו שומעים את הצירופים Queen Elizabeth, Prince William, אך בעברית דווקא מילים אלו יבואו תמיד בתמורה. לא נאמר *נסיך ויליאם אלא הנסיך ויליאם. מבנה כמו the year 2013 בעברית הוא דווקא על דרך הסמיכות, שנת 2013, ורק בשמות מבצעים והוריקנים התמונה אולי דומה לתמונה באנגלית, כלומר מבנה של צמידות, אך הוא יכול בהחלט להתפרש גם כסמיכות. אנו אומרים הוריקן סנדי ומבצע שלמה בדומה למבנים באנגלית Hurricane Sandy. אף שקיים הצירוף ההוריקן סנדי בשכיחות נמוכה יותר על דרך התמורה. אמנם הצירוף הוריקן סנדי יכול להתפרש כסמיכות בדומה לנהר פרת משום שהמילה הראשונה חסרת סימן היכר של נסמך.

הנוהג באנגלית אינו זהה לגמרי לנוהג בעברית כשמדובר בשמות גאוגרפיים. באנגלית אומרים mount Everest ובעברית הר האוורסט, כמו הר חרמון במבנה הסמיכות (ובשכיחות נמוכה ביותר ההר חרמון כשמדובר בשם ההר ממש; במקרא מופיע הצירוף הר חרמון חמש פעמים). כשמדובר במוטג יין קיים גם הצירוף ההר חרמון כשמתייחסים ליין זה, כלומר מבנהו הוא (הר חרמון), אך בצירוף אגם מישיגן אכן מהדהד הצירוף האנגלי Lake Michigan. ייתכן שבהשפעת האנגלית נוצרו צירופים נוספים כמו: פלטה עץ, כיריים גז, סודה לימון. אך כאמור יש מבנים רבים כאלה בעברית ולא רק בעברית בת ימינו, ולכן אין למצוא במבנה

האנגלי את הסיבה היחידה למבני הצמידות. מה גם שהמבנה באנגלית הוא בדרך כלל בהיפוך סדר המילים. יש לשים לב גם לעובדה שיש מקרים של חילוף חופשי בין צורת הצמידות לצורת הסמיכות במקרים אלה המיוחסים להשפעת האנגלית כמו גלידת וניל לצד גלידה וניל ופלוטה עץ לצד פלטת עץ, ויש פריטים ממולנים שבנויים בצורת הצמידות בלבד כמו כיריים גז וסודה לימון. הצירוף כיריים גז אינו בא בצורת הסמיכות (*כירי גז), אולי בגלל כורח הפרדיגמה (כיריים חשמליות). ייתכן שהמילה כיריים נתפסת כפי הדוברים כמילה שאינה נוטה.

3.6 הצמידות המסווגת: יחסי ייעוד

הצמידות האלה באות בקטגוריה הבאה לציין למה נועד שם העצם המתואר. בקטגוריה זו מספרם של מבני הצמידות נמוך יחסית למספר מבני הסמיכות הממלאים תפקיד זה:

16. משאבה מים (כלומר משאבה המיועדת למים); מראה צד ימין (כלומר מראה המיועדת לצד ימין, לדוגמה, מראה צד ימין של סוזוקי בלנו נמצא במלאי); בתים נופש (כלומר בתים המיועדים לנופש).
17. מנורת לילה לצד מנורה לילה (כלומר מנורה המיועדת ללילה).

חלק ניכר מהדוגמות נאספו מקטלוגים, לדוגמה גופייה גבר, אופניים הרים, ונראה כי הסוגה (הקטלוגית) מכתיבה כאן את המבנה.

3.7 מגבלות על חילופי סמיכות וצמידות

אם ניתוח צורות כגון מלון הילטון, מטוס קרב ובשר בקר מייחס אותן רק לעצלות הלשון ולחוסר ידע, מדוע מתרכזות עצלות זו בקטגוריות סמנטיות מובחנות היטב ואינה חלה על צירופים אחרים? מדוע איננו אומרים *דָּבַר הנשיא לאומה אלא דָּבַר הנשיא לאומה? נראה שצומת ההחלטה הראשון בכוא הדובר להביע את הדברים הוא אם המילה השנייה "מתארת", בין שהיא שם תואר ובין שהיא שם עצם. ההתייחסות לחלק הדיבר משנית. עוד נראה שבצירופי הצמידות יש משהו הדומה לתמיז בערבית. התיאור הוא "מבחינת": תיאור האופי, הכמות, החלק, המהות, הגודל, כלי הקיבול, הסוג וכו'. לכן נמצא צירוף כמו חתיכה שוקולד לצד חתיכת שוקולד, אך לא נמצא מקרים של *בעיה המורה לצד בעיית המורה. לא נאמר *החלטה ממשלה לצד החלטת ממשלה משום שמשמעות הסמיכות כאן היא המשמעות הבסיסית והעיקרית – משמעות השייכות.⁴⁴ ברגע שבתודעת הדובר המילה השנייה בצירוף, ולעתים הראשונה בו, ממלאות תפקיד מתאר, הדומה בתודעה לתפקידו של שם התואר, ייתכן מעבר לצורת הצמידות. כלומר התפיסה הראשונית כאן היא של

44. משמעות השייכות אינה נפוצה במבנה הסמיכות החבורה במשלב המדובר, אלא היא מוטלת על צורות הסמיכות הפרודה. כך לדעת רוזן (1977) וכך לדעת רביס. לדוגמה, רביד ובראון, תשע"ג, עמ' 273.

משמעות דווקא ולא של חלק דיבר או מבנה, ולכן מתאפשרים בקלות צירופים כמו גלידה וניל (איזה סוג גלידה), שוקיים עוף (איזה חלק מהעוף או איזה סוג שוקיים), חתיכה ברזל (איזו כמות של ברזל), משאבה מים (איזה סוג של משאבה, או למה היא נועדה) וחבריהם. מבני הצמידות מתקבלים כנראה אצל דוברי העברית גם משום שהיחס אליהם קרוב ליחס לשם תואר. מעיד על כך הצירוף כיריים גז לצד כיריים חשמליות. דוגמה זו מאלפת משום שבמילה חשמל יש אפשרות לשם עצם ולשם תואר, אך לא נהוג להשתמש בשם תואר מהמילה גז, והיא משמשת גם כשם עצם (מחיר הגז התייקר) וגם כעין שם תואר ויוצרת מבנה צמידות: כיריים גז.⁴⁵ משיקולים אלה יש מקום להניח שאף אם השינוי חל רק בתנועה בחלק גדול מהמילים, יש כאן מבחינה קוגניטיבית קטגוריה שאינה תוצר של "שגיא", והיא צורת הצמידות, שיש לה כאמור ביטוי לשוני נפרד. אי אפשר לייחס את צורות הצמידות רק לעוני הלשון או לזלזול בה. זאת ועוד, ייתכן שיש עוד צירופי צמידות רבים שאיננו ערים להם מכיוון שהם מסתתרים. בתודעת הדובר אלו צירופי צמידות, אך קשה לזהותם משום שאין הבדל בין צורת נפרד לצורת נסמך בשמות רבים, כגון בשמות עצם בעלי מוצא עברי שהסיומת שלהם אינה ים או ה, ושבסיס הנפרד התנועי אינו שונה מבסיס הנסמך. כבר רוזן ציין זאת ואף אמר שהדבר קשה עוד יותר בשמות מורכבים.

4. יחסי ניגוד בין הצמידות לסמיכות: צמידות להעצמה

יש צירופי צמידות שלמילה השנייה בהם (שם₂) יש תפקיד של העצמה:

18. מסיבה אברון; מסיבה שיגעון; ארוחה זוועה; מסיבה עשר; בחורה גלים.⁴⁶

חברת החדשות בערוץ 10 מתעקשת לבטא את שם המהדורה חדשות עשר ולא חדשות עשר, שכן יש כאן משחק מילים והעצמה בעזרת המילה עשר.⁴⁷ הצירוף השכיח מאוד בחורה פצצה ניתן להתפרש בדרך זו של צמידות – העצמה – או בדרך תמורה, הבחורה היא פצצה, כמוכן המטפורי כמוכן. הנה דוגמות נוספות:

19. מסיבה פיצוץ;⁴⁸ הצגה פיצוץ;⁴⁹ מחירים פיצוץ.⁵⁰

45. וראה ביטוי של מעבר קטגוריאלי כזה בתרגום אונקלוס; רפל, תשמ"ב, עמ' 92–94.

46. כמוכן 'מכה גלים', ערוץ 2, 30 באפריל 2013. וראה הלוי, תש"ס.

47. תודה לעדה ורטהיימר, שהסבה את תשומת לבנו לצירוף זה.

48. facebook.com (12 בינואר 2013). כל הדוגמות שלהלן מהמרשתת מתאריך זה. בכל המובאות מן המרשתת במאמר זה הושארו הפניות כלליות בלבד. הקישורים המלאים שמורים בגרסת pdf של המאמר.

49. demo.ort.org.il

50. ערוץ 2, 30 בינואר 2009.

המילה **פיצוץ** כשם², יכולה לשמש הן כסומך הן כמילה השנייה בצירוף הצמידות, וכל כאן בידול בין שני המבנים.
מכיוון שמדובר בפיצוץ במשמעות היסודית של המילה, יש סבירות גבוהה לפרש את הצירוף כסמיכות. בצמידות היא באה לשם העצמה גם בצירוף אותן מילים עצמן, לדוגמה:

20. מורן שמעתי שהיה לך **אירוע פיצוץ** וקובי פרץ שר אצלך.⁵¹

מכיוון שכאן המשמעות היא של 'אירוע נפלא', הצירוף הוא מן הסתם צירוף צמידות. האם יש בבחירה בצמידות יסוד של התרסה כנגד הלשון המהוגנת? ייתכן. על כל פנים ברור שיש כאן סימן להנמכת המשלב.
לעומת זאת כאשר אותם רכיבים לקסיקליים באים בסמיכות, אובדת המשמעות המטפורית של שם²:

21. אנשי "החזית הדמוקרטית לשחרור פלסטין" ביצעו אתמול **הצגת פיצוץ** דגם שגיריות ארה"ב;⁵² הוגש סיכום ביניים לתחקיר **אירוע פיצוץ** במפעל מכתשים.⁵³

עוד מבנה של שם עצם ליד שם עצם שאינו מבנה סמיכות או בהכרח מבנה תמורה (אף כי הוא יכול להתפרש ככזה) הוא היפוך מבנה קיים ליצירת העצמה. דרך זו של היפוך המבנה יש לה אחיזה גם במקורות, למשל בספר עמוס: "בני ישראל היושבים בשומרון בפאת מטה וברמשק ערש" (עמ' ג 12) במקום בערש דמשק הצפוי. בעברית שלנו, פעמים רבות היפוך הסדר הוא לשם העצמה. כך אנו מקבלים צירופים כמו: מסיבה סוף, עונה סוף (כך גם באתר מאקו הפופולרי).

5. יחסי ניגוד צמידות – סמיכות

במקרים מסוימים נוצרת בלשון הדיבור הבחנה בין שם, כמושג מרוקן, לדוגמה, בֵּית מַרְקָחַת, בית משפט ובין שם, כמושג השומר על משמעות היסוד – בצורת הצמידות – בֵּית קַרְקָע.

22. יש לו בֵּית קֵיץ בארגנטינה;⁵⁴ נותנים פתרון לִבֵּית קֵיץ;⁵⁵ הבֵּית הזה הוא בֵּית עֵץ.⁵⁶

51. mitchatnim.co.il

52. news.walla.co.il; לעומת הצגה פיצוץ לעיל.

53. old.sviva.gov.il

54. מנחה בערוץ הילדים, יולי 2001.

55. אורית דיניסמן, 1 בספטמבר 2009, שניר.

56. קציר, פברואר 2008. לעיון נוסף ראה שתיל, תשע"ג.

כך גם בצורת הרבים שתועדה בלשון הדיבור:

23. אנשים גרים פה בבתים קרקע (מרואיין אלמוני, רשת ב, 22 בנובמבר 2012).

לעתים בדגם השומר על הדיפטונג ואינו מתכווץ נעוצה סיבה אחרת לבחירה בצורת היסוד של השם:

24. וזה קִיץ-חיי הלואי שיחזור באפריל או במאי (שיר מאת חיים חפר).

הבחירה בצורת הנסמך המתבקשת מהדגם המורפולוגי, היינו קִיץ חיי, אינה אפשרית משום שהיא משנה את המשמעות מקִיץ לקִץ.

הצירופים עין שמאל ועין ימין הם צירופי צמידות על פי ההגייה המקובלת בציבור.⁵⁷ בתודעת הדובר, שמאל וימין הם מעין מתארים, אך מבחינת הדקדוק הם שמות עצם לכל דבר. אין שימוש מקביל בצורת הסמיכות בצירופים אלה, ונראה שהעובדה שמדובר בסוג של מתאר הכריעה כאן.⁵⁸ ייתכן שגם כאן יש נטייה של הציבור להבחין בין עין במוכן איבר הראייה לבין עין כצייץ של מקום הנפוץ מאוד כגון עין גדי, עין שמר, עין חמד ועוד הרבה. ומעניין לציין שהמקרים הללו (בית, קיץ, עין) נפוצים בעיקר בשמות מגזרת ע"י.

6. יחסי תשלים וניגוד בין צמידות לסמיכות

הסמיכות החבורה אינה מציינת בהכרח את יחס השייכות, לדוגמה, בית שלום עליכם אינו בית השייך לשלום עליכם, וכאשר הנסמך הוא שם פרטי הוא מצייץ את המשמעות 'קרוב על שמו'.⁵⁹ הצירוף מרפאת זמנהוף מצייץ מושג הדומה במהותו לצירוף בית החולים איכילוב. אין אומרים בית חולי איכילוב, ויש כאן עניין של הצטרפות הרכיבים המידיים. בצירוף בית החולים איכילוב הרכיבים המידיים שקופים: [(בית החולים) איכילוב] וכך גם בצירוף [(בית ספר) שדה] חרמון} ואילו הצירוף בית חולי איכילוב עשוי להתפרש גם כך: [בית (חולי איכילוב)].

דוגמה לניגוד מינימלי היא צמד הצירופים האלה: בית ילדים אגוז [(בית ילדים) אגוז] בקיבוץ; בית ילדי טהרן [בית (ילדי טהרן)] בראשון לציון. בצירוף הראשון בית ילדים הוא המושג הראשוני בתודעת הדוברים והשני מייחד אותו, ואילו בצירוף האחר המושג ילדי טהרן הוא מושג היסטורי בתולדות במדינה הקיים בעולם השיח של הדוברים עוד טרם שנוסד בית על שמו.

דוגמה מקבילה היא הצירוף בית זקנים קריית מנחם לעומת הצירופים בית זקני

57. תודה לרונית גריש על שהסבה את תשומת לבנו לצירופים אלו.

58. יש עוד דוגמות לכך, למשל השם תמר הגליל, שאינו בא בסמיכות. וראה לעיל סעיף 3.1.

59. שתיל, תשנ"ח, עמ' 146-147.

צפת,⁶⁰ בית זקני השבט.⁶¹ הצירוף בית יתומים דיסקין מציין בית יתומים ממש ששמו דיסקין, ולעומת זאת הצירוף בית יתומי פילים מציין שם עצם גנרי. צירוף הסמיכות בית יתומי גן העדן הוא שמו של אתר סיפורים במרשתת, והמושג בית יתומים שבו הוא מטפורי, שהרי מדובר ביתומים מדומים. הצירוף בית הורים דורון מציין שם פרטי של מוסד שבו המושג הורים אינו במשמעו הראשוני, שהרי המוסד מוכן לקלוט גם מי שאינו הורה. לעומת זאת בצירופי הסמיכות בית הורי ענת קם,⁶² בית הורי עמיר⁶³ הסומך האחרון בשרשרת הוא שמם של אנשים ידועים בתודעה הציבורית (ענת קם, יגאל עמיר), והשם הורים כא במשמעות היסודית של המושג. לכאן שייך גם הצירוף בית טובי העיר – כולו בנוי על דרך הסמיכות ומעיד על סדר הצטרפות הרכיבים: [בית (טובי העיר)]. מה שהתחיל כיחסי תשלום, הפך אפוא כאמצעי להבחנה, ולכן יש לפנינו יחסי ניגוד.

7. הבחירה בצמידות כסמן משלבי

האם העדפת הצמידות על הסמיכות יש בה היבט חברתי או היבט של סוגה ומשלב? מבדיקתנו עולה כי הצמידות נפוצה בסוגות האלה:

א. סוגות שננקטות בהן כמויות, כגון מתכונים (גבעולים אספרגוס, כנפיים עוף וכו').

ב. בסביבות המציינות פירוט קטלוגי (חולצה גבר, משאבה מים, מראה צד).

ג. בסוגות המבקשות לחרוג מן הסדר החברתי הטוב, מן השילוב במערכת הפרזאולוגית העברית, בעיקר לשונם של צעירים.

ד. בסביבות של הנמכת משלב מכוונת נראה כי לעתים לצמידות יש קונוטציה של גידוף, במיוחד באתרי הפֶּטֶט:

25. יא מהמר מכוער עגלה זבל,⁶⁴ אחותי קראה לזה שפה זבל.⁶⁵

הצירוף חתיכה זבל כמביע גידוף בא לצד הצירוף בסמיכות הרווח אף הוא חתיכת זבל. וכך נאמר בספרות על שפה זו: "בלשון הצ'אט יש הפרה בוטה של כללי הנימוס, ניכור, עוינות ואגרסיביות" (ליפקין-אליאסי, תשס"ו, עמ' 252); "הצ'אט ככלי תקשורת בחברה המערבית של היום, משקף את המתירנות ההולכת ומתפשטת בתחומי החיים בכלל ובלשון בפרט" (שם, עמ' 293).

60. iyha.org.il

61. conspil.com

62. ynet.co.il

63. labor.org.il

64. אך גם במבנה סמיכות: טימלין נהיה קורקינט מהלך, עגלות זבל של ממש.

65. ידיעות אחרונות, 14 בפברואר 2013, 24 שעות, עמ' 6.

8. סיכום

במסגרת הדיון בצירופי שם, לשם; (היינו צמידות וסמיכות) דנו בתפקידיהם של מבני הצמידות ההולכים ורווחים בעברית בת ימינו ובחלוקת התפקידים בין הצמידות לסמיכות. בצמידות המציינת תמורה הראינו כי סדר הרכיבים יוצר הבחנות בין תארים רמים אמתיים ובין תארים רמים מטפוריים או מדומים (לדוגמה, המלך חואן קרלוס לעומת יוסי בניון המלך).

מכיוון שמבני הצמידות אינם זהו תפקיד לכל מבני הסמיכות אלא רק למבנים המביעים תוכן מסוים, טענו כי אין כאן רק עניין פונטי או עניין של עצלות לשונית כפי שהוגדרו מבנים אלה לא פעם. לטענתנו הסמנטיקה מעורבת ומכתיבה את התקבלות המבנים האלה. מכל מסד הנתונים שלנו עולה שאין צמידות במשמעות של שייכות, ומשמעות זו מוטלת על כתפי הסמיכות הפרודה, הסמיכות הכפולה ולעתים גם על הסמיכות החבורה (בעיית הממשלה, בעיית הממשלה של הממשלה אך לא *בעיה הממשלה). מנגד אין מקרים רבים של סמיכות לציון זהות רפרנציאלית של רכיבי הצירוף (אין *מלכת אליזבת),⁶⁶ ותפקיד זה מוטל על כתפי הצמידות.

הראינו שהולכים ונעשים שכיחים מבני הצמידות כששם, הוא מסווג או מתאר (כגון חולצה גבר), והדבר רווח בסוגות מסוימות, כגון סוגת המתכונים וסוגת הקטלוגים. חלק מצירופי הצמידות הופכים להיות ממולנים ואף שכיחים יותר ממבני הסמיכות המקבילים (לדוגמה, כיריים גז). כמו כן מבני הצמידות כוללים מבני הכפלה (מסוג גבר גבר), מבני העצמה (מסיבה פיצוץ) וצירופי מספרים הנוהגים בדרך דומה לצמידות. דנו בהשפעת הלעז על התפשטות מבני הצמידות ועל הבחירה המודעת באחד משני המבנים כמאפיין השתלבות מורפוסינטקטית במערכת העברית (אוניברסיטת תל אביב) או להפך, כמאפיין חוסר השתלבות או זרות (הורה ממטרה).

ממצאינו עולה כי הצמידות היא גזירה עממית הבאה להיבדל מן הסמיכות, שהיא דרך המלך של מושגים מילוניים מורכבים. מבנה זה שכיח מאוד בלשון ימינו הרבה יותר ממה שמוצג בתיאורי הלשון המוקדשים לגזירה המילונית,⁶⁷ והוא ממלא את צורכי החברה המודרנית במינוח גנרי ופרטי ובהבחנות מסוימות (הצגת פיצוץ לעומת הצגה פיצוץ).

הראינו כי הצמידות נפוצה בסוגות המבקשות לחרוג מן הסדר החברתי הטוב, מן השילוב במערכת הפרוזאולוגית העברית (לדוגמה בית קרקע). הדבר קורה כאשר יש רצון לברוח מן הצמידות בשל הישחקות סמנטית של שם, בצירופי סמיכות כגון בית מרקחות. לעתים משמשת הצמידות לשם הנמכת משלב, כדוגמה, בלשון הפטט: הצגה פיצוץ, עגלה זבל, טיפה מים). כן הראינו שיש יחסי ניגוד בין שתי

66. המקרה מלכת אסתר אינו יצרני, כלומר מעמדו בעניין זה הוא של חריג.

67. לא מצאנו דיון מקיף בצמידות המילונית בדיונים על גזירה גם במחקרים העוסקים בגזירה של לשון הסלנג, ולא מצאנו לכך הד: ניר, תשנ"ג; הלוי, תשנ"ט (לדוגמה, עמ' 80–82); שורצלר, תשס"ב; אורנן, תשס"ג; רוזנטל, תשס"ה; נצר, תשס"ח.

הסינטגמות הנידונות בצירופים בעלי שלושה רכיבים ויותר, כגון ההבחנה בין בית הורים דיסקין ובין בית הורי ענת קם.

נספח: דוגמות לצירופי צמידות שלא הוזכרו בגוף המאמר

כל הדוגמות נלקחו מהמרשתת בינואר 2013.⁶⁸

א. מידות נוזלים

שני סירים מרק עוף	חצי מימיה מים
4 ספלים תה ירוק	חצי קערה מרק
1 1/2 מיכלים שמנת מתוקה	קפסולה ויטמין E
5 פחים שמן	קפסולה שמן דגים
שני קרטונים חלב	שני גביעים יין

ב. מידות אחרות (שם; מסתיים בצורן ךָה)

1 מזוודה בגדים	חפיסה סיגריות
סיגריה חשיש	1 אונקיה זהב
1 סלסלה תותים	אריזה סלרי
עוגייה פתי בר	גלולה אקמול
קובייה שוקולד	חצי חפיסה שוקולד לבן
1 קופסה סרדינים	חתיכה שוקולד מריר
1 קופסה טונה	חתיכה תפוח
תיבה ממתקים	1 יחידה פטרוזיליה
	1 חבילה פטרוזיליה

ג. מידות אחרות (שם; מסתיים בצורן ךִים/יִים)

2 גרגרים פלפל אנגלי	2 מגשים פיצה
2 קלחים תירס	חופניים קמח
3 גבעולים סלרי	2 רגליים עוף
80 כדורים גלידה	50 שקים קמח, 3 שקים סוכר
2 ראשים כרוב לבן	2 שקיקים אבקת אפייה, 2 שקיקים סוכר
1 (ק"ג) פולים קפה גרוס	10 משטחים פרי
4 ענפים רוזמרין טרי	3 פרפרים חזה עוף
3,000 פקטים סיגריות	חמישה קלסרים מסמכים רפואיים
6 שיניים ציפורן	40 גלילים נייר טואלט
	2 חופנים פירורי לחם זהוב

68. כדי שלא לייגע את הקוראים השמטנו את מראי המקום. ניתן לצפות בדוגמות אלו בחיפוש פשוט במרשתת. חלק ניכר מהדוגמות לקוח מסוגת המתכונים.

קיצורים

- אבינרי, תשכ"ה = י' אבינרי, יד הלשון, תל אביב תשכ"ה
 אורנן, תשל"ט = ע' אורנן, המשפט הפשוט, ירושלים תשל"ט
 אורנן, תשס"ג = ע' אורנן, המילה האחרונה: מנגנון התצורה של המילה העברית,
 חיפה תשס"ג
 אורנן תשע"א = ע' אורנן, הצירופים השמניים בלשון-הספרות העברית החדשה,
 ירושלים תשע"א
 אזר, תשנ"ה = מ' אזר, תחביר לשון המשנה, ירושלים וחיפה תשנ"ה
 אילן, תשמ"ז = ט' אילן, "שמות החשמונאים בימי בית שני", ארץ-ישראל יט
 (תשמ"ז), עמ' 238–241
 בליבויים, תשס"ג = ר' בליבויים, מילות הסיבה, סביבתן הסמנטית-תחבירית ושימושן
 כסמני סגנון, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ג
 בליבויים, תשע"א = ר' בליבויים, "ההכפלה הלקסיקלית בעברית: מגמות חדשות",
 מחקרים בלשון יג (תשע"א), עמ' 199–219
 בנרודי ושי, תשל"ד = א' בנרודי וה' שי, מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה, ירושלים
 תשל"ד
 בר-אשר, תש"ם = מ' בר-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה
 (עדה ולשון, 1), ירושלים תש"ם
 E. Kautzsch (ed.), *Gesenius' Hebrew Grammar*², in accordance = גזניוס
 with the twenty-eighth German edition (1909), trans. A. E. Cowley,
 Oxford 1970
 דנון, 2005 = ג' דנון, "גוגל ככלי מחקר בלשני", אתר "בלשנות אונליין", 18
 בנובמבר 2005, gabidanon.info, 2005
 הלוי, תשנ"ט = ר' הלוי-נמירובסקי, בין התחביר ללקסיקון: ההצטרפות המוגבלת
 בעברית בת ימינו, ירושלים תשנ"ט
 הלוי, תש"ס = ר' הלוי, "תמורות במעמדה ובתפקודה של הסמיכות הפרודה בעברית
 של ימינו", לשוננו סג (תש"ס), עמ' 61–80
 הנשקה, תשס"ז = י' הנשקה, לשון עברי בדיבור ערבי: אוצר המילים העברי בערבית
 המדוברת של יהודי תוניסיה, תל אביב תשס"ז
 B. K. Waltke and M. O'Connor, *An Introduction* = 1990
 to *Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake 1990
 לבנת וסלע, תשנ"ו = ז' לבנת ומ' סלע, "האפוזיציה – היחס השלישי?", לשוננו
 נט (תשנ"ו), עמ' 57–70
 ליפץ-אליאסי, תשס"ו = ש' ליפץ-אליאסי, "לשון הפטט (הצ"ט) העברי: אפיונים
 תחביריים, מילוניים וטקסטואליים", עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת
 גן תשס"ו

מורג, תש"ז = ש' מורג, "על שיבושי הלשון ודרכי עקירתם", הנ"ל, עיונים בעברית לדורותיה, בעריכת מ' בראשר, י' ברויאר, וא' ממז, ירושלים תשס"ד, עמ' 177-205

מורג וספן, תשכ"ז = ש' מורג ור' ספן, "מלשון הדייגים ויורדי הים בישראל", לשוננו לא (תשכ"ז), עמ' 289-298

ניר, תשנ"ג = ר' ניר, דרכי היצירה המילונית בעברית בת זמננו, תל אביב תשנ"ג נצר, תשס"ח = נ' נצר, עברית בג'ינס: דמותו של הסלנג העברי, באר שבע תשס"ח

סגל, תרצ"ו = מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל אביב תרצ"ו סוברן, תשנ"ז = ת' סוברן, "יסוד ההמרה בהצטרפות השמנית" מסורות ט-יא (תשנ"ז); ספר היובל לגדעון גולדנברג), עמ' 115-134

עמנואל-מנשה, תשס"ו = א' עמנואל-מנשה, מבני צמידות בשיח ההיצגי: היבטים תחביריים, סמנטיים ופרגמטיים, עבודת דוקטור, אוניברסיטת ברא"ל, רמת גן תשס"ו

פורת, תרצ"ח = א' פורת, לשון חכמים לפי מסורות בבליות שבכתביידי ישנים, ירושלים תרצ"ח

צדקה, תשמ"א = י' צדקה, תחביר העברית בימינו, ירושלים תשמ"א צדקה, תשנ"ח = י' צדקה, מחקרים בתחביר ובסמנטיקה, באר שבע תשנ"ח צדקה, תשע"א = י' צדקה, מחקרים בתחביר ובסמנטיקה: פרקי המשך, באר שבע תשע"א

קדרי, תשכ"ג = מ"צ קדרי, הסינטגמה: פרקים בתחביר מקראי, תל אביב תשכ"ג רביד ובראון, תשע"ג = ד' רביד וא' בראון, "היבטים סמנטיים של רכישת מבני הסמיכות", מחקרים בעברית החדשה ובלשונות היהודים: מוגשים לאורה (רודריג) שורצולד, בעריכת מ' מוצ'ניק וצ' סדן (צ' סאסאקי), ירושלים תשע"ג, עמ' 272-288

רבין, תשכ"ג = ח' רבין, תחביר לשון המקרא, ירושלים תשכ"ג רוזן, 1977 = ח"ב רוזן, עברית טובה: עיונים בתחביר, תל אביב 1977 רוזנטל, תשס"ה = ר' רוזנטל, מילון הסלנג המקיף, ירושלים תשס"ה ריז'יק, תשס"ט = מ' ריז'יק, מסורות לשון חכמים באיטליה על פי מחזורים מימי הביניים, ירושלים תשס"ט

רפל, תשמ"ב = ד' רפל, "הצד הפרשני של הסטיות הדקדוקיות בתרגום אונקלוס", לשוננו מו (תשמ"ב), עמ' 85-96

שבטיאל, תשל"ב = י' שבטיאל, "מסורות התימנים בדקדוק לשון חכמים", קובץ מאמרים בלשון חכמים, א, בעריכת מ' בראשר, ירושלים תשל"ב, עמ' 207-251 שורצולד, תשס"ב = א' (רודריג) שורצולד, פרקים במורפולוגיה עברית, א-ד, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב תשס"ב

שורצולד, תש"ע = א' (רודריג) שורצולד, "פנים וחץ בעברית: בין התפתחויות

היסטוריות טבעיות להשפעות זרות", משאת אהרן: מחקרים בלשון מוגשים
לאהרן דותן, בעריכת מ' בר-אשר וח"א כהן, ירושלים תש"ע, עמ' 619–629
שתיל, תשנ"ח = נ' שתיל, קבוצות שמות עצם בעברית המדוברת, עבודת דוקטור,
אוניברסיטת תל אביב, תשנ"ח
שתיל, תשע"ג = נ' שתיל, "מיון התוצרים של גזירה מבסיס ומוספית", לשוננו עה
(תשע"ג), עמ' 55–88